Türkiye'de Siyasal Düşünce Tarihinin ve Eleştirel Tarihçiliğin Öncüsü Mete Tunçay (1936-2025)

*Bülent Bilmez**

Türkiye akademisinin en özgün ve aktif isimlerinden biri olan Prof. Dr. Mete Tunçay, 18 Ağustos 2025'te, 89 yaşında hayata veda etti. Onun kaybı, yalnızca bir akademisyenin değil; aynı zamanda eleştirel aklın, özgürlükçü bir tarih anlayışının ve kuşaklara yön vermiş bir bilge hocalığın kaybı olarak değerlendirilmeli. Bugün Türkiye'de siyasal düşünce tarihi, sol hareketlerin gelişimi ve Erken Cumhuriyet Dönemi üzerine yapılan çalışmaların hemen hepsinde onun tarihyazımına çığır açıcı katkısının ve metodolojik müdahalesinin izleri açıkça görülür. Telif eserleri dışında, Tunçay'ın çevirileri, kurumsal katkıları ve yetiştirdiği öğrenciler, Cumhuriyet sonrası toplumsal ve kültürel tarih ile genel olarak eleştirel tarihçiliğin temel taşlarını oluşturur.

***

Mete Tunçay, 27 Haziran 1936'da İstanbul'da dünyaya geldi. Çocukluğu, II. Dünya Savaşı sonrasının belirsizlikleri içinde ve 10 yıl önce 'Ebedi Şef Ulu Önder' Mustafa Kemal Atatürk tarafından başlatılmış olup o sırada 'Milli Şef' İsmet İnönü önderliğinde hızla devam etmekte olan otoriter modernleşme adımları arasında şekillendi. İlköğrenimini tamamladıktan sonra girdiği Beyoğlu Atatürk Erkek Lisesi, genç Tunçay için bir dönüm noktası oldu. Kendisi için yalnızca bir eğitim kurumu olmayıp aynı zamanda ileride seçeceği akademik yolun ipuçlarını içeren kaliteli bir atmosfer oluşturan bu liseden mezun olduktan sonra Tunçay, Ankara

* İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne ('Mülkiye') girdi. Bu kurum, son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin düşünsel hayatında merkezi bir rol oynamıştı. Tunçay burada siyaset bilimi, kamu hukuku ve siyasal düşünce tarihi alanlarında yoğun bir eğitim aldı. 1958'de fakülteden mezun oldu ve aynı yıl Amme Hukuku ve Siyaset Nazariyeleri Kürsüsü'nde asistan olarak akademik hayatına başladı.

1961'de, "Özgürlük Kavramı" başlıklı doktora teziyle siyasal bilimler doktoru unvanını aldı. Bu erken çalışma, onun sonraki bütün akademik üretiminde ana tema olacak "özgürlük" fikrinin temelini oluşturdu. Tunçay'ın doktora sonrası dönemi aynı zamanda uluslararası burslarla zenginleşti: 1961–1963 yıllarında Rockefeller bursuyla London School of Economics'te araştırmalar yaptı; 1979–1980'de Fulbright bursuyla Stanford Üniversitesi'nde bulundu. Anglo-Sakson düşünce geleneğinden edindiği özgürlükçü liberal duyarlılık, onun siyasi düşünce ve tarih çalışmalarında ayırt edici bir çizgi olarak kendini gösterdi. 1987–1988'de Almanya'da Freie Universität Berlin'de Carl von Ossietzky Profesörlüğünü üstlendi. Fırsat buldukça sohbetlerinde öğretici izlenimlerini aktardığı Sovyetler ve Bulgaristan ziyaretleri de dahil olmak üzere tüm bu yurtdışı deneyimleri, Tunçay'ın hem olgusal bilgi birikimini ve metodolojik ufkunu derinleştirdi hem de eleştirel perspektifini genişletti.

Tunçay, 1966'da doçentlik unvanı aldı. Ancak Türkiye'nin çalkantılı politik atmosferi onun akademik yükselişini engelledi. Neredeyse otuz yıl boyunca profesörlüğe atanmaması Türkiye'de eleştirel düşünceye sahip akademisyenlerin karşılaştığı yapısal engellerin bir göstergesiydi.

Ancak Tunçay, tüm bu olumsuz süreçleri de kendisini geliştirme konusunda fırsat olarak değerlendirmiştir. 12 Mart Darbesi sonrası üniversiteden uzaklaştırıldığında kısa süre için üstlendiği DİSK araştırma uzmanlığı, bunun ilk örneğidir. 12 Eylül 1980 Darbesi'nin ardından 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu kapsamında gerçekleştirilen tasfiyenin parçası olarak görevinden uzaklaştırıldı. Bu tasfiye, yalnızca onun akademik hayatında bir kırılma yaratmadı; aynı zamanda Türkiye'de eleştirel tarihçiliğe yönelmiş bir kuşağın üniversiteden dışlanmasına yol açtı. Tunçay bu yıllarda entelektüel enerjisini dergi yayıncılığına ve kurumsal inşaya yöneltti: 1984'te *Tarih ve Toplum* dergisini, 1994'te ise *Toplumsal Tarih* dergisini yayınlamaya başladı.

1991 yılında "Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı" adıyla kurulan ve 35 yıla yakın zamandır farklı alanlarda çığır açıcı faaliyetler yürüten Tarih Vakfı'nın kuruluşuna öncülük etti.

Danıştay'ın 1990'da verdiği kararla Siyasal Bilgiler Fakültesindeki görevine iade edilse de bir süre sonra istifa etti. 1996 yılında kurulan İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde kuruculuğunu üstlendiği Tarih Bölümü'nün uzun yıllar başkanlığını yaptı. Daha sonra aynı bölümde (entelektüel tarih odaklı olması düşünülen) yüksek lisans programının kuruluşunda öncü rol oynadı.

***

Tabuları sorguladığı eserleriyle tarihyazımına önemli katkı sunan Mete Tunçay'ın, ilk olarak 1967'de yayımlanan *Türkiye'de Sol Akımlar (1908–1925)* başlıklı eseri, Türkiye'de sol hareketleri akademik yöntem ve titizlikle araştıran ve eleştirel yaklaşımla inceleyen ilk kapsamlı çalışma oldu. Tunçay, yasaklı yayınlar ve dönemin aktörlerinden topladığı belgelerle, ideolojik önyargılardan arındırarak Türkiye solunun doğuşunu ve gelişimini ortaya koydu. Uzun yıllar boyunca sürekli gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş baskıları yayınlanan bu kitap, yeni kuşak araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynak haline geldi. Bugün Türkiye'de sol tarihçiliğin neredeyse bütün ciddi çalışmaları bu esere bir şekilde referansla başlar. Esasen Mete Tunçay, sürekli bu eserinin ve genelde sol tarihi üzerine çalışmalarının hak ettiği kalite ve seviyede eleştirilerle ve kendi çalışmasını aşacak yeni araştırmalarla karşılaşmayı sürekli ümit etti. TÜSTAV aracılığıyla yapılan çalışmalar ve sol tarihine katkılar sayesinde bu beklentisinin kısmen karşılaştığını söylemek mümkündür. Nitekim, akademik kariyerinin sonuna kadar sol tarihi üzerine çalışmaya devam eden ve yazdıklarıyla tarihyazımına önemli katkı sunan Tunçay'ın, son yıllarda bu alanda Erden Akbulut'la birlikte yürüttükleri çalışmaları sonucunda iki çok önemli ortak yazarlı eser ortaya çıkmıştır: *Beynelmilel İşçiler İttihadı: Mütareke İstanbul'unda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri* ve *Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluşu, 1919-1925*.

Diğer yandan, ilk olarak Tunçay'ın 1981'de yayımlanan *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)* başlıklı eseri ise Cumhuriyet tarihçiliğinde adeta yeni bir çığır açtı. Tunçay, tek parti dönemini yalnızca siyasi kurumlar üzerinden değil, aynı zamanda ideolojik iklim, toplumsal dinamikler ve siyasal kültür üzerinden ve konvansiyonel resmi tarih anlatısından uzak bir şekilde eleştirel bir yaklaşımla inceledi. Özellikle Takrir-i Sükûn Kanunu'nun dönüm noktası olarak alınmasına dair çözümlemeleri, erken Cumhuriyet siyasal kültürünü anlamada yeni ufuklar açtı. Ahmet Demirel, Cemil Koçak ve Faruk Alpkaya gibi tarihçiler, Tunçay'ın bu çalışmasından ilham alarak çoğulcu eleştirel bir Cumhuriyet tarihçiliği geliştirdiler.

Tunçay'ın entelektüel üretimi yalnızca bu iki temel eserle sınırlı kalmadı. Uzun erimli araştırmalarının ara ürünü niteliğinde olan risaleler, kendi makalelerinin derlemesinden oluşturduğu kitaplar veya çeviri makalelerin oluşturduğu derlemeleri, Tunçay'ın ilgi alanlarının çeşitliliğini gösterir. Daha 1961 yılında Türk Siyasi İlimler Derneği tarafından iki cilt olarak yayınlanan *Thomas Jefferson'dan Seçme Parçalar* kitabına ek olarak sonraki yıllarda yayınladığı *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi -Seçilmiş Yazılar*, *Eleştirel Tarih Yazıları*, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Solun Tarihine Düşülen Notlar: Toplumsal Tarih Yazıları, Cihat ve Tehcir (1915–1916)*, *Arif Oruç'un Yarın'ı*, *1923 Amele Birliği* ve (Erik Jan Zürcher ile birlikte derledikleri) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876–1923)* kitapları buna örnek olarak gösterilebilir. Özellikle sol tarihe dair belgesel derlemeleri, Türkiye'de siyasal düşünce tarihine katkının ayrılmaz parçalarıdır.

Yalnızca dil aktarımı değil, kavramların tarihsel bağlamıyla Türkçede yerleşmesini sağlayan öğretici kaynaklar olarak öne çıkan Tunçay'ın çevirileri, Türkiye akademisinin düşünsel ufkunu genişletti. Büyük emek verdiği çevirileri arasında yer alan Aristoteles'in *Politika*'sı siyaset bilimi eğitiminde temel bir kaynak haline gelirken, Seymour Martin Lipset'in *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* kitabının çevirisi, siyaset sosyolojisinin Türkiye'ye taşınmasında önemli rol oynadı. Karl Popper'ın iki ciltlik *Açık Toplum ve Düşmanları* kitabının çevirisi aracılığıyla Tunçay, özgürlükçü liberal düşüncenin Türkiye'de tartışılmasına öncülük etmeye çalıştı. Diğer yandan İgor M. Diakonoff'un *Tarihin Yörüngeleri* ile tarihyazımıyla ilgili tartışmalara ve Peter Burke'ün *Tarih ve Toplumsal Kuram*, *Kültür Tarihi* ve *Bilginin Toplumsal Tarihi* kitapları ile kültürel ve sosyal tarihçilik ve bilgi sosyolojisi literatürüne önemli katkı sundu.

David Hume'un *Din Üstüne* ve Robert N. Bellah'ın *İnsan Evriminde Din: Eski Taş Çağından Eksen Çağına* çevirileri ise din felsefesi konusunda hiç bitmeyen kişisel ilgi ve merakının göstergesidir. Diğer bazı çevirileri ise Tunçay'ın geniş ufkunun göstergesi niteliğindedir: Tom Bottomore'un yayın yönetmeni olduğu *Marksist Düşünce Sözlüğü*, G. L. Seidler'in *Doğu'da Siyasal Düşünce: Doğu Dünyasının Ortaya Çıkışı*, Ernest Barker'ın *Bizans: Toplumsal ve Siyasal Düşünüş*, Nolen Gertz'in *Nihilizm*, Igor Despot'un *Savaşan Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları: Algılar ve Yorumlar*, Bryan Magee'nin *Yeni Düşün Adamları*, Pitirim A. Sorokin'in *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, Kenneth Minogue ve Anthony De Crespigny'nin *Çağdaş Siyaset Felsefecileri*, Francis Robinson'ın *İslam Dünyası Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, Isaiah Berlin'in *Romantikliğin Kökleri*,

Barbara Stollberg-Rilinger'in *Kutsal Roma İmparatorluğu* ve David Green'in *Yüz Yıl Savaşları: Bir Halk Tarihi* kitaplarının çevirisi. Bazen sohbetlerde çeviri tutkusunu mizahi bir dille "istediği monografileri yazamamasına" bağlasa da tüm entelektüel ve akademik yaşamı süresince adeta profesyonel çevirmen gibi yoğun olarak devam ettirdiği çeviri faaliyeti, gerçek bir bilgi aşığı olan Mete Tunçay için adeta öğrenme açlığını çeviri aracılığıyla giderme çabası gibiydi.

***

1974–1977 yıllarında Kültür Bakanlığı Yayınlar Daire Başkanlığı ve Milli Kütüphane Müşavirliği görevlerinde bulunan Mete Tunçay, 1991'de kurulan Tarih Vakfı'nın kuruluşunda etkin rol oynadı; Helsinki Yurttaşlar Derneği yönetiminde görev yaptı ve Abant Platformu'na katkılar sundu. Bu kurumsal faaliyetler, onun akademik üretimle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda siyasal ve özellikle toplumsal süreçle de ilgilendiğini gösterir. Özellikle *Tarih ve Toplum*, Tarih Vakfı ve *Toplumsal Tarih Dergisi* aracılığıyla eleştirel tarihçiliğin toplumsal alanda kök salmasında önemli rol oynamıştır. O zamana kadar Kemalist resmi anlatıya karşı derin ve çok güçlü bir "alt akıntı" olarak devam eden sağ muhafazakar tarihçiliğin hakimiyetindeki eleştirel popüler tarihçiliğin sadece seküler versiyonunu yaratmamış, akademik kalite ve titizlikle popüler tarih yapılabileceğinin en iyi örneklerini sunmuştur bu dergiler aracılığıyla.

Bir münevver olarak çoğulculuk, çokkültürlülük ve sivil toplum konularına özel ilgi gösteren Tunçay, farklı kimliklerin eşit yurttaşlık temelinde tanınmasını savunan bir tutum takınmıştır. Resmi tarihin uzun süre dışladığı Kürtler ve Aleviler gibi topluluklara ve Volksislam (Halk İslam'ı) gibi konulara duyduğu ilgi -bu alanda araştırma veya yayın yapmasa da- onun çoğulculuk idealinin bir parçasını oluşturur. Buna karşılık, toplumsal cinsiyet meselesi maalesef mesafeli durduğu bir alan olmuştur. Feminizm ve toplumsal cinsiyet tartışmalarını dışlamasa da onları kendi araştırma gündemine dahil etmemiştir.

Tunçay'ın en kalıcı miraslarından biri hocalığı olmuştur diyebiliriz, ama bu, sadece dersini almış olmak anlamında değil, aynı dergi, vakıf veya bölümde ortak mesai yapmanın getirdiği bir talebelik anlamında da geçerlidir. Diğer yandan, düşünceyi kaynak metinlerden öğrenmeye dayalı pedagojik yaklaşımıyla öğrenciler üzerinde derin izler bırakan Tunçay, bilgi aktarmaktan çok düşünmeyi, özellikle eleştirel düşünmeyi öğretmeyi tercih etmiştir. Heybetli, ama sert olmayan duruşu ve tavrı, mizah duygusuyla birleşerek onun sadece derslerini değil kendiyle aynı masa etrafında olmayı ve birlikte katılınan her faaliyeti de her zaman özgün bir

entelektüel deneyime, daha doğrusu öğrenme sürecine dönüştürürdü. Öğrencileri ve çevresindeki genç meslektaşları ondan yalnızca bilgi edinmez; eleştirel düşünme alışkanlığı da kazanırdı. Bugün akademide ve sivil toplumda önemli roller üstlenen birçok isim, Tunçay'ın bu "düşünmeyi öğretme" tarzından beslenmişlerdir.

***

Kısaca, Türkiye'de eleştirel tarihçiliğin kurucularından biri olan Prof. Dr. Mete Tunçay, aynı zamanda sıra dışı bir entelektüel ve üretken bir çevirmen olarak ülke düşün tarihine eşsiz katkı sunmuş bir değerdir. *Türkiye'de Sol Akımlar* ile *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* başlıklı eserleri, tarih yazımında yeni ufuklar açmıştır. Çevirileri sayesinde siyasi düşünce ve genelde sosyal bilimler alanında kavramsal zenginlik ve vizyon genişlemesi bağlamında kalıcı izler bırakmıştır. Kurumsal katkıları, eleştirel tarihçiliğin toplumsal temellerini güçlendirmiştir. Çoğulcu, eleştirel ve özgürlükçü anlayışı, öğrencileri ve meslektaşlarına bıraktığı en önemli miras olmuştur.

Onun kaybı, büyük bir boşluk yaratmış olsa da geride bıraktığı eserleri, çevirileri, öğrencileri, meslektaşları ve katkı sunduğu kurumlar, Mete Tunçay'ın mirasını yaşatmaya devam edecektir.